

สมปักพระหยาโย

ประภัสสร เสวิกุล

ในบรรดากวีในยุคต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ คุณพุ่มนับเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือ เพราะนอกจากจะเป็นสตรีแล้วยังเป็นธิดาของพระยาราชมนตรี(ภู่) ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามประวัติกล่าวว่าคุณพุ่ม เคยถวายตัวรับราชการฝ่ายใน มีตำแหน่งเป็นพนักงานเชิญพระแสง แต่ต่อมาได้กราบบังคมทูลลาออกไปอยู่กับบิดา โดยพักอยู่ในแพหน้าบ้านพระยาราชมนตรีแถวท่าพระ เข้าใจว่าคุณพุ่มน่าจะเป็นหญิงสาวที่มีความสวยงาม ฉลาด และมีความสามารถในทางกวีนิพนธ์ จึงทำให้แพของคุณพุ่มเป็นแหล่งชุมนุมเล่นสักกา โดยมีเจ้านายและขุนนางหนุ่มๆ ไปร่วมวงด้วยเป็นประจำ เช่นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เมื่อครั้งเป็นหลวงนายสิทธิ์ แล้วต่อมาได้เลื่อนเป็นพระนายไวย เป็นต้น โดยที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงโปรดเล่นสักกาเป็นอิเหนา และคุณพุ่มเล่นสักกาเป็นนุชบา จึงทำให้คุณพุ่มได้รับฉายาว่า “นุชบาทำเรื่องจ้ำ”

คุณพุ่มเป็นกวีปากกล้า ไม่กลัวใคร เช่นครั้งหนึ่งว่ากันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงพกพระแสงไปเล่นสักกา คุณพุ่มเห็นชัดตาก็เข้ามาแย่งพระแสงไปเก็บไว้ และอีกครั้งหนึ่ง กรมขุนภูวนตรนรินทร์ฤทธิ ซึ่งเป็นกวีเอกคนหนึ่ง แต่งสักกาเฝ้าคุณพุ่มว่า “สักวานนี้พี่สังเกต เหมือนพุ่มพวงดวงเนตรของเซษฐา มิได้เล่นลี้ลับหลายปีมา...” คุณพุ่มก็ได้

กลับว่า “โห่เอ๊ยโหน่าจะโห่ให้เรือล่ม นี่หรือกรรม
ภูวนตรเศษสวรรค์ เอานายทิมเข้ามาทวนพอควรกัน
เหมือนหนึ่งหันใบซีเหล็กให้เด็กย่า”

ผลงานของคุณพุ่มซึ่งโด่งดังอย่างมาก ก็คือ
คำอธิบาย ๑๒ ข้อ ซึ่งเสียดสีบุคคลที่มีอำนาจใน
สมัยนั้น ได้แก่

๑. “ขออย่าให้เป็นคนชิตของเจ้าคุณใหญ่”
หมายถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง) ต้นสกุลสิงหเสนี
แม่ทัพใหญ่ และขุนพลเอกของพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขึ้นชื่อในเรื่องความดุและเฉียบ
ขาด บ่าวไพร่ที่ใกล้ชิดหากทำสิ่งใดไม่สบอารมณ์ก็
โดนเขียนตีได้ง่าย ๆ

๒. “ขออย่าให้เป็นคนใช้ของเจ้าพระยานคร”
หมายถึงเจ้าพระยานคร (น้อย) ต้นสกุล ณ นคร
เพราะมักจะลงโทษด้วยวิธีประหลาดๆ เช่น ถ้า
ผีพายพายเรือช้า ก็ให้เอาศอกถองเรือ เป็นต้น

เจ้าพระยานคร (น้อย) นั้น เชื่อกันว่าเป็น
โอรสของพระเจ้ากรุงธนบุรี กับเจ้าจอมมารดาปราง
ธิดาเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ต่อมาอุปราชพัฒน
บุตรเขยเจ้าเมืองนครฯ มีความชอบในการศึก และ
ภริยาเดิมถึงแก่กรรม จึงทรงพระราชทานเจ้าจอม
ปรางให้เป็นภริยา มาทราบภายหลังว่าตอนนั้นเจ้าจอม
ปรางตั้งครรภ์ รับสั่งว่า “ได้ออกปากให้เขาแล้ว ก็พา
ไปเกิด” เข้าใจว่าอุปราชพัฒนก็มักจะทราบเรื่องนี้

๓. “ขออย่าให้เป็นคนต้มน้ำร้อนของพระยาศรี”
หมายถึงพระยาศรีสทเทพ (เพ็ง) ต้นสกุลเพ็ญกุล
เนื่องจากพระยาศรีฯ มีแขกไปมาหาสู่มาก จนคนที่มี
หน้าที่ต้มน้ำร้อนซึ่งหาไม่มีเวลาวางพระยาศรีสทเทพ
เป็นหลานของเจ้าพระยามหาเสนา (บุณนาศ) ในสมัย
รัชกาลที่ ๓ ทำสัมปทานไม้สัก ทำให้มีรายได้มาก
นอกจากนี้ยังเป็นผู้นำชาวมอญ ตั้งบ้านเรือนอยู่
บริเวณสี่กั๊กพระยาศรี

๔. “ขออย่าให้เป็นมโหรีของพระยาโคราช”
เนื่องจากพระยาโคราชอยากมีวงมโหรีแบบขุนนางใน
พระนคร จึงจับชาวบ้านและพวกขามาลเล่นมโหรีไป

ตามแกน

๕. “ขออย่าให้เป็นสวาสดีของพระองค์ชุมสาย”
หมายถึงกรมขุนราชสีหวิกรม พระโอรสในพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดา
มอญใหญ่ มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าชุมสาย
เนื่องจากใครที่เป็นมหาดเล็กที่โปรดปราน หากไม่
เป็นที่ต้องพระทัยก็จะถูกจองจำด้วยไซ้ตรวน

๖. “ขออย่าให้เป็นพายของเจ้าฟ้าอาภรณ์”
หมายถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์
พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
กับสมเด็จพระราชชายานารี เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี
เนื่องจากเรือของเจ้าฟ้าอาภรณ์มีขนาดใหญ่กว่าเรือ
ทั่วไป ผีพายก็ต้องเหนียวกว่าปกติ

๗. “ขออย่าให้เป็นละครของแม่น้อยบัว”
หมายถึงคุณน้อย ธิดาพระยานครราชสีมา (ทองอิน)
เพราะละครคณะอื่น รับค่าจ้างเป็นเงิน แต่ละคร
คณะนี้ขอเพียงให้ข้าวปลา หรือกะปิ กระเทียม ก็รับ
เล่น และเอาของเหล่านั้นมาแจกตัวละคร

พระยานครราชสีมา (ทองอิน) เป็นโอรสองค์
สุดท้ายในพระเจ้ากรุงธนบุรี กับเจ้าจอมยวน ธิดา
เจ้านครศรีธรรมราช ขณะที่อยู่ในครรภ์ พระเจ้า
กรุงธนบุรีได้พระราชทานมารดาของพระยา
นครราชสีมา แก่เจ้าพระยานครราชสีมา เพื่อให้เป็น
แม่เมือง (มิใช่ให้เป็นภรรยา)

๘. “ขออย่าให้รู้ชะตาเหมือนอาจารย์เซ่ง”
ในสมัยนั้นมีหมอดูชื่ออาจารย์เซ่ง ที่ทำนายว่า
คนนั้นจะได้เป็นกษัตริย์ คนนี้จะได้เป็นใหญ่เป็นโต
ผู้คนพากันหลงเชื่อไปให้อาจารย์เซ่งดูโชคชะตาราசி
สุดท้ายแล้วตัวอาจารย์ก็ต้องพระราชอาญา

๙. “ขออย่าให้เป็นนักเลงอย่างท่านผู้หญิงพัก”
ท่านผู้หญิงพัก เป็นภรรยาเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น)
และเป็นมารดาของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง
สิงหเสนี) ท่านผู้หญิงชอบเล่นเบียร์ เวลาไปในบ่อน
มักมีอุบายให้นายบ่อนมาสนใจในตัวของท่าน เป็น
โอกาสให้พรรคพวกที่ไปด้วยแอบเปิดดูไปได้

๑๐. “ขออย่าเป็นสมปักของพระนายไวย” พระนายไวย คือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ในเวลานั้นมีตำแหน่งเป็นหัวหมื่นมหาดเล็ก สำหรับสมปักนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายถึงผ้าสมปักไว้ในหนังสือ “บันทึกความรู้เรื่องต่างๆ” ตอนหนึ่งว่า “เป็นผ้าทอด้วยไหมเปลาะกลาง พื้นผ้าเป็นสีเป็นลายต่างๆ ใช้ตามยศตามเหล่า มีสมปักปุมเป็นสูงสุด และสมปักริ้วเป็นต่ำสุด” กับอีกตอนหนึ่งว่า “ผ้าสมปักนั้นมีสองชนิด คือผ้าสมปักลายสำหรับนุ่งเต็มยศชนิดหนึ่ง กับผ้าสมปักไหมสำหรับนุ่งเข้าเฝ้าเวลาปกติชนิดหนึ่ง... อันว่าผ้าสมปักไหมนั้น เขาไม่นุ่งกันมาแต่บ้านมิได้ เขามานุ่งกันเอาในพระราชวังเวลาเตรียมตัวจะเข้าเฝ้า ออกจากเฝ้าแล้วก็ผลัดเห็นจะเพื่อรักษาไม่ให้ทรุดโทรมไปเสียเร็ว เห็นจะเป็นของหายาก”

คุณพุ่มอธิบายว่า พระนายไวยเวลาเข้าเฝ้านุ่งแต่สมปักเขียวผืนเดิม ไม่รู้จักเปลี่ยน

๑๑. “ขออย่าให้เป็นดอกไม้ของเจ้าคุณวัง” คือเจ้าจอมมารดาดวงตาในรัชกาลที่ ๓ ธิดาเจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค) และเป็นมารดากรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ทั้งนี้เพราะเจ้าคุณวังเป็นช่างดอกไม้ฝีมือดี ใครมีงานมีการก็มักไปขอดอกไม้จากท่าน เจ้าคุณวังต้องร้อยดอกไม้ไปช่วยงานคนอื่น จนดอกไม้ในสวนของท่านไม่มีโอกาสที่จะได้บานอยู่กับต้น

๑๒. “ขออย่าให้เป็นระฆังวัดบวรนิเวศ” เนื่องจากระฆังวัดอื่นๆ จะตีวันละ ๒ เวลา ตอนจวนรุ่งและจวนค่ำ แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ครั้งทรงผนวชและเสด็จมาประทับที่วัดบวรฯ โปรดให้ตีระฆังเป็นสัญญาณอันดีสงฆ์ ด้วยเหตุอื่น เช่นเรียกสงฆ์ลงโบสถ์เข้าคำ เป็นต้น ทำให้ระฆังถูกตีมากกว่าระฆังวัดทั่วไป

จากคำอธิบายของคุณพุ่ม ทำให้เห็นถึงอุปนิสัยของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ว่าเป็นผู้มัธยัสถ์ ไม่ฟุ้งเฟ้อ และใส่ใจในราชการมากกว่าพิธีพิธีกับการแต่งกาย

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษาคหาคความรู้ โดยได้เรียนภาษาอังกฤษจนสามารถสื่อสารกับชาวต่างประเทศได้ รวมทั้งอ่านหนังสือประวัติศาสตร์สากล และตำราช่างที่มีอยู่ในเวลานั้นได้อย่างแตกฉาน และเป็น ๑ ใน ๓ ของคนไทยที่รู้ภาษาอังกฤษดีในสมัยนั้น นอกเหนือจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังทรงผนวชอยู่และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

ในด้านอรรถาธิบายของท่านนั้น มีบันทึกของหมอบรัดเลย์ ตอนหนึ่งว่า “วันนี้ (๒๓ ตุลาคม ๒๓๗๘) มีขุนนางไทยหนุ่มคนหนึ่งมาหาพวกมิชชันนารี ขุนนางหนุ่มผู้นี้ พวกมิชชันนารีกล่าวว่าทำทางคมชำพูดจาไพเราะ เมื่อแรกมาถึงได้สนทนากับพวกมิชชันนารีอยู่พักหนึ่ง ครั้นเมื่อจวนจะกลับจึงได้สนทนากับนายยอห์น แบบติสต์ ผู้ช่วยในร้านขายยา ตอนที่คุยกับยอห์น แบบติสต์ นี้เอง ขุนนางหนุ่มผู้นี้ได้บอกว่าท่านคือหลวงนายสิทธิ บุตรหัวปีของเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เพิ่งกลับจากจันทบุรี โดยเรือที่ไป ต่อมาจากที่นั่น ซึ่งได้ให้ชื่อว่าอาเรียล”

“ในวันรุ่งขึ้น พวกมิชชันนารีได้พากันไปเยี่ยมที่บ้านหลวงนายสิทธิตามที่ท่านบอกเชิญไว้เมื่อวาน เมื่อไปถึงก็พบบ้านใหญ่โตงดงามมาก ที่หน้าบ้านมีคำขวัญเขียนเตรียมรับรองไว้ว่า “นี่บ้านหลวงนายสิทธิ ขอเชิญสหายทั้งหลาย” (คำรับรองเขียนเป็นภาษาอังกฤษ) ที่บ้านหลวงนายสิทธินี้เอง มิชชันนารีได้พบคนดีๆ ของเมืองไทยอีกหลายคน ทำให้พึงพอใจการพบปะครั้งนี้มาก และพวกมิชชันนารีก็พอใจรักใคร่หลวงนายสิทธิขึ้นอีกมาก”

หมอบรัดเลย์บันทึกต่อไปว่า “วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๓๗๘ วันนี้ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปบนเรือบริดจ์ชื่อเรือเอริล จะดูเรือชักใบเหล็กลำแรกที่สร้างในเมืองไทย และ

ได้แล่นจากจันทบุรีเมื่อ ๒-๓ วันนี้ เป็นของถวายพระเจ้าแผ่นดิน ครั้งนี้เป็นครั้งแรกซึ่งเอาแบบเรือยุโรปมาต่อในเมืองไทย และ (หลวงนายสิทธิ์) ขุนนางหนุ่ม (ผู้เป็นนายช่าง) นั้น ถ้ามีหุ่นเรือที่ใช้เป็นแบบก็ไม่ใช้หุ่นดี ทั้งความรู้ในเรื่องต่อเรือก็เป็นความรู้ซึ่งเก็บได้ทีโน้นบ้างทีนี้บ้าง จากเรือต่างประเทศที่เข้ามาสู่อ่าวนี้ เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วก็ต้องเห็นว่าบริคล้านทำให้เห็นความสามารถในทางช่างของท่านผู้นั้นเป็นอันมาก”

เซอร์จอห์น บาวริง

เซอร์จอห์น บาวริง ซึ่งรัฐบาลอังกฤษส่งมาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญากับไทย ใน พ.ศ.๒๓๙๘ ได้มีบันทึกเกี่ยวกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไว้ดังนี้ “เป็นคนมีความรู้สุขุมดีกว่าผู้ใดที่พวกเราได้พบกริยามารยาทละมุนละม่อมเป็นผู้ดี พูดจาที่เหมาะสม พูดอย่างง่าย ๆ ถ้อยคำของเขาสมกับเป็นผู้ที่รักษาดีอย่างยิ่ง” เซอร์จอห์น บาวริง ยังยกย่องผู้แทนรัฐบาลไทยสองในห้าคนที่ทำหน้าที่ในการเจรจากับฝ่ายอังกฤษ คือเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (บรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) กับพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่ามีความอดทนสูงและมีความคิดเห็นที่ก้าวหน้า สำหรับเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์นั้น บาวริงบันทึกว่าได้ตำหนิระบบผูกขาดและการทุจริตของชนชั้นสูงอย่างรุนแรง ทั้งออกปากจะช่วยเหลืออังกฤษในการแก้ไขสนธิสัญญา จนบาวริงไม่แน่ใจว่าท่านจะพูดจริงหรือไม่ แต่สุดท้ายก็ยอมรับว่าท่านเป็นคนพูดจริงทำจริง และได้สรรเสริญว่าเป็นบุคคลที่ฉลาดยิ่งกว่าคนอื่นที่ได้พบปะมาแล้ว

จากมุมมองของคุณพุ่ม และชาวต่างประเทศคงทำให้เราพอมองเห็นภาพของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ชัดเจนขึ้น

(๑๕ กันยายน ๒๕๕๖)

